

12 липня 1919 р. командував Квятек. Проте відомо, що згаданий полк створений дещо пізніше. А в описуваний час — це була Богунська бригада³. Неточними є свідчення про те, що в липневі дні 1919 р. Таращанський полк (з травня розгорнутий в Таращанську бригаду) входив до складу 44-ї дивізії (с. 83), оскільки він влився до складу цього формування лише через місяць, у серпні 1919 р.⁴ В той же час 45-а стрілецька дивізія (названа в книзі на с. 87 помилково 2-ю Українською радянською дивізією) не могла стримувати петлорівські війська на київському напрямі, як стверджують автори (с. 112), оскільки знаходилася у Південному поході частин 12-ї армії з району Одеси в район Житомира по тилах ворога⁵.

Допущена також неточність в описі противників щорівської дивізії на Поділлі у

серпні 1919 р., серед яких названі білогвардійці та петлорівці (с. 91), тоді як 44-а дивізія М. О. Щорса воювала у той час лише з останніми. В ряді місць автори не зовсім точно дотримуються військової термінології періоду громадянської війни. Так, на с. 48 начдив Д. Шмідт названий комдивом, на с. 125 Реввійськарада — Військовою радою. Не відповідає дійсності посилення авторів на фонд № 197 Центрального архіву Міністерства оборони (с. 125), оскільки документи 12-ї армії зберігаються в Центральному архіві Радянської Армії.

І все ж книга, яка розрахована на широке коло читачів, досить переконливо розкриває одну з героїчних сторінок громадянської війни в нашій країні і, безумовно, принесе користь усім, хто її прочитає.

М. Д. БЕРЕЗОВЧУК (Київ),
Б. І. АНДРУСИШИН (Київ)

Одержано 16.04.90

³ Див.: Там же.— С. 61.

⁴ Див.: Там же.— С. 540.

⁵ Див.: Там же.— С. 427.

**Ю. А. Мицик, С. М. Плохія,
І. С. Стороженко.**

*Як козаки воювали:
Історичні розповіді
про запорізьке козацтво.*

Дніпропетровськ: Промінь, 1990. — 302 с.

Останнім часом на сторінках наукових і науково-популярних видань з'явилося чимало цікавих публікацій, присвячених такому яскравому й самобутньому явищу вітчизняної історії, як запорізьке козацтво. Книги з цієї проблематики завжди привертати велику увагу шанувальників історичного минулого України. Не стала винятком і гарно оформлена книга дніпропетровських дослідників Ю. А. Мицика, С. М. Плохія та І. С. Стороженка, яка з'явилася в серії «Давно се діялось колись».

Насамперед необхідно зауважити, що вдало продуманою є структура рецензованого видання. Побудоване на проблемно-хронологічній основі, воно являє собою низку історичних нарисів, в яких у популярній формі розповідається про виникнення запорізького козацтва, його побут і звичаї, героїчну боротьбу проти турецько-татарської й польсько-шляхетської експансії проти народу, розвиток освіти та культури в козацькому середовищі тощо. Спираючись на широке коло вітчизняних і зарубіжних джерел, багату історіографічну спадщину, автори зуміли досить повно відтворити основні етапи історичного розвитку українського козацтва, показати колоритність цього феноменального у світовій історії явища.

Як зазначається в книзі, жорстока експлуатація феодалською верхівкою Польсько-Литовської держави змушувала населення її міст і сіл шукати порятунку в

безмежних українських степах. Другою головною причиною утворення козацтва була турецько-татарська агресія, що посилювалася у XV—XVI ст. і змусила прикордонне населення об'єднуватися у військової формування. Поділяючи в цілому цю точку зору, зауважимо, що, висвітлюючи історичні передумови виникнення українського козацтва, необхідно враховувати й давньоруські традиції освоєння цього краю. Йдеться, зокрема, про появу в XII ст. у степах Північного Причорномор'я своєрідних попередників козацтва — так званих бродників, або «галицьких вигнанців». До цього слід додати й колонізаційні процеси, що мали місце на землях Південного Подніпров'я в XIV—XV ст.

Великий науковий і пізнавальний інтерес становлять наведені в книзі матеріали, де висвітлюються характерні риси військової й адміністративно-територіальної структури Запорізької Січі. Тут докладно розповідається також про обов'язки, які покладалися на козацьку старшину. Пояснюється, зокрема, хто такі були кошовий отаман, військовий суддя, писар, осаул, обозний, військовий довибиш, пушкар, тлумач, які їх символи влади тощо. Вміщені на сторінках рецензованого видання численні карти й схеми допомагають читачеві уявити структуру Війська Запорізького, полковий устрій середньовічної України та склад паланок Січі.

Неабияка увага приділяється в книзі висвітленню героїчних сторінок історії боротьби українського козацтва проти турецько-татарської експансії. Проте чомусь автори торкаються проблеми ясиру і долі невільників тільки побіжно. Очевидно, слід було б докладніше спинитися на цьому, навести історичні матеріали про українських бранців, що, примусово оселяючись в Криму, справляли великий вплив на розви-

ток його господарського й культурного життя. Цікаво було б довідатися також про демографічну структуру й етнічний склад середньовічного населення півострова. Наприклад, відомий американський тюрколог, вчений із світовим ім'ям О. Й. Пріцак стверджує, що український етнос на території тогочасного Криму був домінуючим. Отже, авторам треба було висловити і своє ставлення до цього малодослідженого у вітчизняній історіографії питання.

На сторінках рецензованої праці висвітлюються передумови й хід ряду козацьких повстань проти польсько-шляхетського панування на українських землях наприкінці XVI — в середині XVII ст. Як відомо, кульмінацією цієї боротьби стала визвольна війна українського народу 1648 — 1654 рр. під проводом Б. Хмельницького. Матеріал викладено цілком достовірно і повно. Проте, на жаль, автори обмежилися тільки схематичним викладом перебігу основних військових дій. Поза їхньою ува-

гою опинилася така важлива проблема, як формування української державності, роль у цьому процесі Війська Запорізького й особисто Б. Хмельницького. У цьому зв'язку дискусійною є точка зору авторів щодо акту 1654 р. та вживання ними терміну «возз'єднання».

Насамкінець звернемо увагу на кілька дрібних, проте, прикрих помилок, що вкралися до книги. Так, відомий турецький мандрівник і письменник Е. Челебі помилоково називається в ній арабським хроністом. У підтекстовці до однієї з мініатюр, на якій зображено О. Дашкевича, помилоково вказується інше прізвище — К. Косинський.

Звичайно, наведені тут зауваження аж ніяк не знижують позитивного значення рецензованої праці. Вона стане у пригоді не тільки фахівцям-історикам, а й широкому колу читачів.

В. М. РИЧКА (Київ)

Одержано 24.09.90.

Археология Украинской ССР: Библиогр. указатель. 1918 — 1980 / АН УССР. Центр. научн. б-ка им. В. И. Вернадского.

*Сост.: И. Г. Шовкопляс, Н. Г. Дмитренко
Киев: Наук. думка, 1989.— 560 с.*

Широкий розмах експедиційних робіт по вивченню археологічних пам'яток України та теоретичних досліджень з теми зумовив появу великої кількості друкованих праць. Тому давно постала настійна потреба систематизувати ці численні матеріали і ознайомити з ними як учених, так і широкі кола краєзнавців.

Рецензована книга є вдалим прикладом успішного виконання цього важливого наукового завдання. Це — фундаментальний покажчик літератури з археології України, опублікованої в Радянському Союзі більш як за 60 років. Вихід у світ цієї книги, до якої включено понад 15 тис. друкованих праць, — визначна подія в розвитку археологічної науки на Україні.

При підготовці покажчика його автори ретельно добирали літературу залежно від її важливості й наукової цінності. Так, виходячи з того, що покажчик повинен не тільки відобразити сучасний стан вивчення археологічних пам'яток на Україні, а й висвітлити основні питання розвитку археології в республіці, до нього поряд з науковими дослідженнями включена й частина праць хронікально-інформаційного та науково-популярного характеру, які мають самостійне значення. Разом з тим, укладачі покажчика цілком обгрунтовано не включили до нього праці, які містять незначний обсяг наукової інформації (такі, зокрема, є виставки по експозиціях музеїв і виставок, тези доповідей студентських конференцій, хронікальні повідомлення про різні наради, сесії та конференції, короткі повідомлення в популярних журналах тощо). Не увійшли до нього й ав-

тореферати дисертацій, опублікованих у вигляді монографій, а також ранні видання книжок, перевиданих пізніше без істотних виправлень та доповнень.

Тематична структура (схема) покажчика складається з 11 розділів: історія й діяльність наукових установ і товариств, музеїв і вузів; охорона пам'яток; персоналії; загальні праці (узагальнюючі й оглядові, теорія й практика досліджень, сесії й конференції, бібліографічні посібники); палеоліт і мезоліт; неоліт; епоха міді-бронзи; ранній залізний вік; античні держави Північного Причорномор'я; стародавні східні слов'яни; Стародавня (Київська) Русь; середньовічні пам'ятки (пам'ятки українського середньовіччя та пам'ятки слов'янських племен і народностей). Структура відповідає схемі періодизації історії людства, прийнятій в радянській археології.

Належна увага в покажчику приділена й бібліографічним посібникам. Вони виділені в окрему рубрику в розділі загальних праць. Це — окремі видання і статті (підбірки) у збірниках і журналах та посилення на книги, які містять значну кількість назв у списках використаної й рекомендованої літератури та посторінкових посиленнях. Подібні бібліографічні матеріали виділені й в кінці всіх тематичних розділів покажчика. Завдяки цьому рецензована праця практично є бібліографічним посібником з археології України за весь період її розвитку на території республіки.

Література в тематичних розділах покажчика систематизована здебільшого відповідно до датувань та історико-культурних визначень пам'яток їх дослідниками. Разом з тим, у міру потреби до них внесено необхідні зміни і уточнення, виходячи із сучасного рівня розвитку археології. Назви багатьох праць доповнені географічними, хронологічними та іншими уточнюючими відомостями.

Високою науковою цінністю відзначається